

Bartoněk, Antonín

Řecké literární dialekty

Graeco-Latina Brunensia. 2009, vol. 14, iss. 1-2, pp. [19]-30

ISBN 978-80-210-5000-6

ISSN 1803-7402 (print); ISSN 2336-4424 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/114974>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ANTONÍN BARTONĚK (MASARYKOVA UNIVERZITA, BRNO)

ŘECKÉ LITERÁRNÍ DIALEKTY¹

Besides 1) the Ancient Greek epichoric (i.e. territorial) dialects, amounting during the Archaic and Classical periods in the first millennium BC to ca. 20–25 local dialects (Att., Eub., Ion.; Arc., Cypr., Pamph.; Boeot., Thess., Lesb.; Megar., Corinth., E. Argol.; Phoc., Locr., Aetol.; Achaean, Elean, Lacon., Mess., Cret., W. Argol., insular South-East Doric etc.), scholars dealing with Ancient Greek dialectology have to examine both 2) several later more or less integrated interdialectal forms (Sicilian Doric Koine, Aetolian Koine, Achaean Koine, and especially Hellenistic Attic-Ionic Koine, which provided foundation for Byzantine Greek and subsequently for Modern Greek as well), and 3) a special group of Ancient Greek literary vernaculars, more or less strictly linked to particular literary genres such as a) a specific union of Achaean-Aeolian-Ionian dialect features with the form of early epic poetry of Homer, Hesiod and the “Homeric” Hymns, b) the early epic Ionic with the early elegiac and iambic poetry, c) the Aeolian dialect of Lesbos with the early monodic lyric poetry of Alcaeus and Sappho, d) the Peloponnesian Doric with the choral lyric poetry, e) the dialect mixture of Doric and Attic with the forms of classical drama, f) the “varied” Ionian of Asia Minor with the historical prose of Herodotus, g) the Ionian of Attica with the classical Attic (and later Atticist) prose, and h) the insular and Sicilian Doric with the prose of medicine and that of natural sciences (the latter two dialects asserting themselves against the Attic-Ionic Hellenistic Koine). – This third section is the topic of this paper.

Stará řečtina se po stránce nářeční členila již od konce doby mykénské, tj. přinejmenším od 13. stol. př. Kr., ve čtyři navzájem víceméně odlišné nářeční skupiny: a) iónskou (později iónskoattickou), b) achajskou (později arkadokyperskou), c) aiolskou – v tyto tři zřejmě již ve vrcholné době mykénské – a d) ve skupinu dórskou (neboli západorečtí), jejíž mluvčí v podstatě žili ve 13. století ještě mimo hlavní oblasti mykénské civilizace (ale v jejím blízkém sousedství na řeckém severozápadě a severu). Po pádu mykénských politických i hospodářských center došlo k značnému vzájemnému promíšení všech těchto čtyř skupin, předdórských i dórských, zejména za tzv. temných staletí (11.–9. stol. př. Kr.).

Začátky řecké literatury v její ústní (orální) podobě je třeba klást již hluboko do doby mykénské, zejména pokud jde o počátky hérojské epiky a o vznik jejího

¹ Předkládaná stať je rozvedena o důkladnou jazykovou dokumentaci v současně vydávané monografii Antonína Bartoňka *Dialekty staré řečtiny*, Brno 2009, 225–245. V tom směru srov. dále i LINDEMANN, HANS – FÄRBER, HANS. 2003. *Griechische Grammatik II*, 2. Aufl. Heidelberg: Winter; MAIER, F. 2007. *Hellas, Griechische Grammatik*, 2. Aufl. Bamberg: Buchner.

typického veršového metra – daktylského hexametru. O tom promluvíme při výkladu o jazyku Homérových básní.

Zejména po pádu mykénské civilizace se ovšem řecká kultura rozvíjela v poměrně značné vzájemné izolaci; nicméně ani samotná mykénská civilizace nebyla politicky jednotná a projevovala se přibližně v desítky palácových center: byly to především krétský Knóssos, argolské Mykény, messénský Pylos, lakónská Sparta na Peloponnésu, snad již i Korinthos při dvou mořích, dále attické Athény, boiótské Théby, thesalský Iólkos – a vedle nich (v poněkud méně jasném postavení) i argolský Tírýns a Midea, krétská Kydónia (dn. Chania) či boiótský Orchomenos. Tuto zděděnou autonomii mykénských palácových center (s příslušnou mírou rivality) prohloubila na začátku 12. stol. ještě více samotná destrukce těchto center i následná rozsáhlá migrace tamějšího obyvatelstva zejména do Malé Asie a na Kypr. Nastalá situace vedla urychleně k dalšímu rozvolnění politických vazeb a k vzniku politicko-hospodářského typu řeckých *poleis*, tj. samostatných, navzájem nezávislých „obcí“ v počtu mnoha desítek; ty byly zpočátku pod vládou nejprve místní aristokracie, poté více či méně osvícených samovládců-tyranů a nakonec tu docházelo – ale to zdaleka ne všude – k vládě lidu, demokracii („*démos*“ lid). Tuto formu vlády, kterou na počátku v podstatě reprezentovaly vrstvy neurozených, ale podle svého majetkového cenzu mohovitých místních občanů: obchodníků, řemeslníků a dalších postupně bohatnoucích vrstev tehdejší společnosti.

Této správní a ekonomické izolaci odpovídají v jistém smyslu i počátky a místa vzniku jednotlivých žánrů řecké literatury, počítaje v to i jejich jazykovou specifikaci. Vzhledem k tomu, že až do začátku makedonské nadvlády po bitvě u Chairóneje (338) neexistovala v řeckém světě žádná centrální politická moc, analogicky nefungovalo ani v archaickém, ani v klasickém období vývoje řecké literatury něco jako jednotná spisovná řečtina. Zpravidla se stávalo, že se literární skladby určitého typu začaly skládat v tom či onom místním dialektu a ten potom volili bez ohledu na svůj etnický původ i všichni další autoři, kteří měli v úmyslu pěstovat tentýž žánr. Nářeční ráz určitého literárního žánru se přitom v čase neměnil: zůstal stejný, i když se časem vyvíjel konkrétní mluvený dialekt. Řecká literární nářečí jsou tedy většinou umělé jazykové útvary, v podstatě neměnné a dalšími generacemi dosti striktně napodobované a nesloužící běžné komunikaci.

Určitou zvláštní anomálii tu však představuje jazyk epické hérojské poezie. Její počátky se kladou již před polovinu 2. tis. př. Kr. a z řeckých dialektů se v jejím orálním pěstování zřejmě vystřídalý dialekty všech tří shora zmíněných předdórských nářečních skupin (a, b, c), a to dokonce některé z nich i v několika různých podnářečních variantách. Výrazně je tu však doloženo i dórské nářeční zabarvení, nikoli sice např. v hérojské poezii, ale o to více ve sborové lyrice (a ve sborových partiích dramatu). Naproti tomu monódická (sólová) lyrika básníků Alkaia a Sappfy byla skládána v jejich mateřtině – tj. aiolské lesbičtině, zatímco specifické „menší“ básnické skladby, jako elegie, epigramy, jamby a trocheje, se pěstovaly spíše v iónštině. Próza se pak skládala v iónštině, attičtině a dórsčině.

a/ Jazyk hérojské epiky: Homér.²

I homéřský jazyk byl tedy umělý výtvar, i když zvláštního rázu; v žádném případě to však není jazykový útvar, jehož by se bylo v určité době a na konkrétním teritoriu používalo k hovoru. Převážně působí ovšem dojmem dialektu s převládajícími iónskými rysy a prozrazuje, že maloasijská iónština byla zřejmě mateřským jazykem básníka, který je označován jménem Homéros (doslova „rukojmí“; původně se prý jmenoval *Melésigenés*) a jež dnes nejčastěji, ale přitom nikoli s plnou jistotou pokládáme za autora obou zachovaných archaických starověkých eposů *Íliady* a *Odyseje*. Narodil se někdy v 8. stol. př. Kr., údajně ve Smyrně, městě osídleném původně Aioly (Hér. 1, 150), ale obec přijala kdysi mezi sebe iónské uprchlíky z blízkého Kolofónu, jenže ti za nastalého konfliktu mezi Ióny a Aioly místní aiolské obyvatelstvo ze Smyrny vyhnali; zda s tímto konfliktem nějak souvisí jméno Homéros, se můžeme jen domýšlet, ale nic jistého o tom nevíme. Později prý Homér žil na nedalekém iónském ostrově Chiu, kde od něho odvozovala svůj původ básnický činná rodina Homéridů.

Homér sám se zřejmě seznámil se základy epické básnické praxe již ve Smyrně u tamějších aiolských aoidů, ale v podstatě asi začal skládat svoje básně v iónštině (ba zčásti možná přímo „převáděl“ starší aiolské verše do iónštiny), nebyl přitom ovšem s to plně se vyvarovat aiolských pozůstatků. Hned ve 4. verši 1. knihy *Íliady* se nachází trojslabičný aiolský výraz κύεσσι (dat. plur. „psům“) místo náležitého dvojslabičného (iónskoattického) κυσί od nom. plur. κύεες; oba zmíněné dativní tvary byly navzájem metricky odlišné (tedy „an-isometrické“), ale ponechat v iónském nářečním kontextu aiolský inovační tvar κύεσσι místo iónského (a historicky náležitého) κυσί bylo pro Řeka docela dobře srozumitelné a zhruba stejně adekvátní, jako eventuálně pro Čecha přeložit slovenský obrat „zubami ho rozkúsnuť“ českým „zuby ho rozkousl“ – příp. českým hovorovým „zubama ho rozkousl“, pokud by měl být zachován stejný počet slabik.

Podobných případů bychom mohli z Homéra uvést větší počet, ať isometrických či anisometrických; srov. např. homéřskou kombinaci iónskoattického εἶναι „být“ spolu s aiolským buď ἔμμεν (v thessalštině) či ἔμμεναι (v lesbičtině), nebo např. iónskoattického δοῦναι „dát“ s thess. δόμεν či s lesb. δόμεναι, anebo iónskoattického βῆ δ' ἔναι „vykročil“ s thess. βῆ δ' ἴμεν nebo s lesb. βῆ (příp. v plurálu βάν) δ' ἴμεναι. Nicméně přesnější závěry se z těchto diferencí dají vyvodit jen omezeně, mimo jiné i proto, že sám Homér, třebaže mu byla bližší iónština, byl jistě vystaven silnému, a přitom prioritnímu vlivu aiolských aoidů ze Smyrny, kteří byli z důvodu dlouhé předchozí aiolské tradice ve veršování zkušenější. Někdy se Homérovi v jednom a téže verši dokonce objeví dva i více aiolismů vedle sebe (srov. *Il.* XVIII 36: inf. ἔμμεν + gen. plur. θεάων).

Už Homéřův text tedy sám naznačuje leccos z prehistorie formování a vývoje řecké epické poezie a prozrazuje její složitý předhoméřský vývoj, na jehož výkladu se dnes již pracuje po více než dvě stě let. G. Cerri uvádí v předmluvě ke knize A. ERCOLANI. 2006. *Omero*. Roma, 20–21, pětici aspektů, které by měl mít na pa-

² Viz zvl. MORRIS, IAN – POWELL, BARRY. 1997. *A New Companion to Homer*. Leiden: Brill.

měti každý odborník i vzdělaný laik, než začne číst nebo analyzovat Homéra.³ 1) Pojímat ústní (orální) poezii, z níž raná řecká epika vzešla, jako literární výtvor, který je – antropologicky vzato – elementem vzniklým v rámci kultury specificky odlišné od naší kultury, jež užívá písma. 2) Pojímat orální poezii pozitivně, jakožto poezii rovnocennou poezii psané a určené pro čtenářskou veřejnost a zároveň plně schopnou – s vyjadřovacími prostředky na nejvyšší úrovni – zprostředkovat obecnou vizi o světě a člověku. 3) Zaměřit se při jejím vnímání na mechanismy orální tradice a nechat ustoupit do pozadí osobu autora; proti staršímu pojetí geniálního básníka, od něhož by pocházelo alespoň jádro jednoho i druhého eposu, ne-li vůbec definitivní podoba jejich zpracování, vystupuje do popředí především myšlenka vytříbenosti a koherence básnické tradice. 4. Nutno zdůraznit potřebu systematické morfologické analýzy slovních výrazů i obsahové stránky eposů; důležitými momenty tu jsou: technika ustálených formulí; vztah mezi ní a nesourodým a umělým charakterem homérského jazyka; pozornost věnovaná opakujícím se stereotypním narativním úsekům a jejich ustálená syntaxi, jakož i rozmanitým typickým scénám. 5) Konečně vyzdvihnout důležitost analýzy epického díla z hlediska jeho výchovné funkce ve společnosti ovládané orální kulturou. – A to všechno je třeba uskutečňovat na pozadí teorií propracovaných minulými generacemi, zejména teorie ustálených homérských formulí od Milmana Parryho z 20./30. let minulého století.⁴

Za těchto okolností se již celá řada badatelů, zejména v předchozích dvou stiletích, pokoušela o důkladnou analýzu cest, které vedly k zformování umělého jazyka rané řecké epické poezie. Zvláštní pozornost si tu zaslouží hypotéza C. J. RUIJGHA (1957), který před vývojovou fází iónskou a aiolskou předřazuje ještě i jazykovou fází „achajskou“, tj. vlastně mykénskou.⁵ Miní tím výrazy, jako např. homérské ἄναξ ve smyslu „vládce, král, pán“ = myk. *wanaks*, anebo homérské αὐδή proti homérskému φωνή (obojí je doloženo ve významu „hlas“, ale první z obou slov se převážně nachází v ustálených slovních spojeních na konci hexametru, která bývají běžně pokládána za pozůstatky starých veršových formulí, jež opravdu asi pocházejí z období existence mykénské řečtiny, psané lineárním písmem B).

Za mykénské jsou mimoto pokládány i některé homérské verše, které se zřetelně jeví jako metricky porušené, ale odborník se znalostí řecké historické mluvnice může pod jejich homérskou jazykovou formou (zhruba z 8. stol. př. Kr.) odhalit jejich daleko starší vzezření z doby, kdy se ještě neuskutečnily určité, námi s jistotou předpokládané hláskoslovné změny, před jejichž uskutečněním měly tyto verše kdysi dávno metricky plně náležitou podobu.

³ Srov. ERCOLANI, ANDREA. 2006. *Omero: introduzione allo studio dell'epica greca arcaica*. Bari: Carocci.

⁴ Viz zvl. PARRY, MILMAN. 1971. *The Making of the Homeric Verse*. Oxford: Clarendon Press.

⁵ Srov. RUIJGH, CORNELIS J. 1957. *L'élément achéen dans la langue épique*. Assen: Van Gorcum.

RUIJGH (1985) i jiní badatelé uvádějí např. metricky vadný verš z *Il.* 2.651 aj.:⁶

Μηριόνης τ' ἀτάλαντος Ἐνυαλίῳ Ἄνδρειφόντη,
ale tento verš lze upravit v následující archaické znění:

Mēriōnās hatalantos Enualiōi Anṛkh^wontāi,
předpokládáné pro dobu mykénskou, nežli se totiž slabikotvorné řecké *r* vokalizovalo v -ro- a změnilo v (δ)ρει- na uvedeném místě pod vlivem analogického homérského výrazu Ἀργεῖφόντης.

Srov. i veršový úsek z *Il.* 16, 857: λιποῦς' ἀνδρότητα καὶ ἠβην; ten je třeba upravit na lik^wons' anṛtāt' ēde jēg^wān.

Konečně je nutno pokládat za verše mykénského původu i takové veršové úseky, v nichž se hovoří o předmětech hmotné kultury, nejčastěji o zbraních, které jsou sice archeologicky pro dobu mykénskou doloženy, ale které už v Homérově době byly neznámy, neboť mezitím již vyšly z užívání (doba, po jejímž uplynutí mizí z lidské paměti konkrétní podoba předmětů hmotné kultury, se obvykle udává délkou maximálně 2 až 3 generací, tj. 50/60 až 75/90 let). Odkazují v této souvislosti zejména na dva případy: V *Iliadě* 23, 807 (i jinde) nacházíme slovní spojení φάσγανον ἀργυρόηλον „meč se stříbrným hřebem“, označující krátký meč určitého typu, jakého se používalo v 17./16. př. Kr., a v *Il.* 7, 219 se nachází obrat φέρων σάκος ἤύτε πύργον „nesa štít, (velký) jako věž“, což byl obrovský ochranný štít, rovněž vyšlý již v 15. stol. př. Kr. z užívání. Oba veršové úseky jsou tedy svým obsahem datovány hluboko do 2. tis. př. Kr.

Takto se před námi pro prehistorii vzniku řecké epické poezie rozevírá rozsáhlé časové rozpětí mezi léty cca 1600 až 800 př. Kr., které např. RUIJGH (1984, 1995, 1996) člení do následujících dílčích období:⁷

Ia) protomykénská fáze: 1600–1450 (Peloponnés, zvl. Mykény, Tíryns, Pylos),

Ib) mykénská fáze: 1450–1200 (Peloponnés, Boiótie, Thessalie),

IIa) severoaiolská fáze: 1200–1000 (Boiótie, Thessalie),

IIb) východoaiolská, lesbická fáze: 1000–800 (Aiolis, Lesbos),

III) iónská fáze: od 800 (maloasijská Iónie, Homér).

Pozn.: Podle M. L. WESTA (1988) je třeba mezi fáze IIb a III vsunout ještě fázi eubojskou: 950–750 (Lefkandi, Eretria, Chalkis).⁸ Uvedené Ruijghovo členění je snad příliš schematické, ale v hrubých rysech – spolu s Westovým doplněním – postihuje všechny hlavní fáze rané řecké epiky.

⁶ RUIJGH, CORNELIS J. 1985. „Le mycénien et Homère.“ In MORPURGO, DAVIES A. – DUHOUS, YVES [EDS.]. 1985. *Linear: a 1984 survey: Proceedings of the Mycenaean Colloquium of the VIIIth Congress of the International Federation of the Societies of Classical Studies (Dublin, 27 August-1st Sept. 1984)*. Louvain-la-Neuve: Cabay, 143–190.

⁷ RUIJGH, CORNELIS J. 1995. „D'Homère aux origines proto-mycéniennes de la tradition épique.“ In CRIELAARD, JAN P. [EDS.]. *Homeric Questions: Essays in Philology, Ancient History, and Archaeology, Including the Papers of a Conference Organized by the Netherlands Institute at Athens (15 May 1993)*. Amsterdam: J. C. Gieben, 1–96; RUIJGH, CORNELIS J. 2000. „La genèse du dialecte homérique.“ *Živa antika*, 50, 213–229.

⁸ WEST, MARTIN L. 1988. „The Rise of Greek Epic.“ *Journal of Hellenic Studies*, 108, 151–172.

Iónská fáze pak *de facto* přechází ve fázi iónskoattickou – ke konci se značným podílem Attiky, na jejímž území dochází v 6. století př. Kr. k tzv. peisistratovské redakci homérských básní. Potom už následuje období filologické práce s homérským textem v klasickém období (zejména tzv. edice *κατὰ πόλιν* „z /jednotlivých/ měst“), a zvláště pak v helénistické době (3.-1. stol. př. Kr.) ze strany především učenců jak alexandrijských (Zénodotos z Efesu, Aristofanés z Byzantia, Aristarchos ze Samothráky, Didymos), tak pergamských (Kratés z Mallu), ale posléze i v období byzantském (Tzetzes a Eustathios v 11. stol. po Kr.).

b/ Další básnická díla s iónským nářečním odstínem (didaktická epika, elegie, epigram; poezie jambická a trochejská; hymny; „menší“ lyrické skladby).

Druhý velký epický básník archaického období, klasik didaktické epiky Hésiodos, se narodil v Askře, osadě ležící v aiolské Boiótii ve středním Řecku, ale jeho otec pocházel z aiolské Kýmy v Malé Asii. Hésiodův jazyk byl přesto velmi blízký jazyku homérské epiky – vedle různých aiolismů se u něho setkáváme i s některými dórismy; srov. např. gen. plur. 1. dekl. na stažené *-ᾶν*, akuz. plur. 1. dekl. na *-ανς*, 3. os. plur. od slovesa *εἶμι* v podobě *ἦν*. – Epicky zbarvené jsou i tzv. homérské hymny.

Rovněž u elegiků převládá v podstatě epická řečtina, zpod ní se jen zřídka hlásí ke slovu místní dialekt toho či onoho autora: iónská slova u Kallína z Efesu (1. pol. 7. stol.) a u všestranného elegika Mimnerma z Kolofónu, zakladatele především řecké erotické elegie (kolem r. 600), ale i u potulného rapsóda a básnického předchůdce eleatské filosofické školy Xenofana z Kolofónu (cca 565–470); naopak dórské výrazy se vyskytují v bojových písních spartského Tyrtaia z období 2. messénské války (7. stol.) anebo v politických elegiích vášnivého odpůrce demokracie Theognida z Megar (kolem 500); u Solóna, prvního attického básníka – skladatele politických elegií a autora reformy z r. 594 – se pak attické formy nacházejí v poněkud větší míře, ale zdaleka to není čistá attičtina. Častěji se objevují lokální nářeční rysy, prakticky výhradně iónského zbarvení, u autorů jambického a trochejského básnictví, jako byl zvláště Archilochos z Paru (kolem 650), všestranný básník, tvůrce řecké útočné jambické pozie a osadník ze severořejského Thasu s tragickým osudem žoldnéře, který skončil kdesi na pobřeží Thrákie. Iónské zbarvení mají i jamby a elegie Símónida ze Samu (konec 7. stol.) a chóliamby („kulhavé jamby“) Hippónakta z Efesu (6. stol.).

V helénistickém období (3. stol. př. Kr.) psal iónsky své „mímiambly“ (srov. *mímoumai* „napodobují“) básník Hérónidas (šlo ovšem v podstatě o naturalistické výjevy z všedního života). Chóliambem psal ještě v 2. stol. po Kr. své bajky maloasijský autor Babrios, ovšem už v helénistické koiné.

c/ Aiolské počátky řecké monódické lyriky

Vlastní kořeny řecké lyriky nejsou teritoriálně jednoznačně určitelné. Část badatelů hledá i je na maloasijském severozápadě. Stojí opravdu za zdůraznění, že první známí autoři řecké monódické (sólové) lyriky Alkaios a Sapphó (konec 7. stol., resp. začátek 6. stol. př. Kr.) pocházeli z aiolského ostrova Lesbos při

severozápadním maloasijském pobřeží, že jejich zájem o sólovou lyriku byl podnícen kitharódem Terpandrem z Antissy na Lesbu (7. stol.), první opravdovou historickou osobností řecké hudby, který později působil ve Spartě, a že i nejstarší známý starořecký autor sborové (chorické) lyriky Alkmán (2. pol. 7. stol.) pocházel z maloasijských Sard v Lýdii, ležících nedaleko odtud, a časem byl činný i on ve Spartě. Zejména ostrov Lesbos se přitom nachází v blízkosti maloasijského teritoria, které bylo spojeno s raným rozvojem epické poezie v areálu shora uvedených, o něco málo jižnějších a původně aiolských lokalit města Smyrny a ostrova Chiu.

Tak jako jazyková složitost vzniku řecké epické poezie obohacovala naše vědomosti o raném jazykovém vývoji v rámci řecké ústní slovesnosti ke konci 2. a na přelomu 2. a 1. tisíciletí př. Kr., tak nám v průběhu 1. tisíciletí př. Kr. dvojí jazyková dokumentace lesbického nářečí staré řečtiny (a) Alkaios a Sapfo kolem r. 600; b) místní nápisy hlavně pak od závěru 4. stol. /kromě velmi ojedinělých nápisů na keramice/) svým specifickým způsobem rozšiřuje naše informace o tomto svérázném řeckém nářečí. Kdyby se nám nezachovaly básně obou lesbických lyriků, měli bychom lesbický dialekt dokumentován jen pozdějšími lokálními nápisy, kdežto lyrická tvorba Alkaia i Sapfy nám poskytuje daleko plastičtější pohled na jazykový vývoj staré řečtiny na onom severovýchodním okraji klasického řeckého světa, kudy zřejmě přicházely již od dávných dob do Řecka kulturně-civilizační impulzy z Blízkého východu.⁹

Jazyk obou lesbických básníků reprezentuje starší fázi místního lesbického nářečí z přelomu 7. a 6. stol. – s nemnoha epickými rezidui, jako byly genitiv singuláru na *-ᾶο* u maskulin 1. deklinace a gen. sing. na *-οιο* u maskulin 2. dekl., ale také s vlastními lesbickými zvláštnostmi, jako byla tzv. barytonese, tj. téměř jakoby „české“ posouvání řeckého slovního přízvuku z posledních dvou slabik na začátek nebo směrem k začátku slova. – Dodejme, že dnes zachovaná podoba Alkaiových a Sapfiných básní nemusí být vždy zcela autentická a že může nést stopy různých pozdějších redakcí z doby helénistické.

Starý lesbický dialekt řecké sólové lyriky nebyl později v rámci téhož žánru napodobován žádným jiným řeckým lyrickým básníkem; o něco mladší monodický lyrik Anakreón z iónského maloasijského Teu (2. pol. 6. stol.) i Boiótanka Korinna z Tánagry (6. stol.) skládali své lyrické básně v místních nářečích. Na druhé straně však jazyk aiolské lyry dosti značně ovlivnil, jak ještě uslyšíme, výrazové prostředky dórské sborové lyriky a uplatnil do jisté míry zčásti svůj vliv i v některých pozdějších básnických útvarech (Theokritovy idyly v 1. pol. 3. stol. př. Kr.; čtyři epigramy básnířky Balbilly, složené v 2. stol. po Kr. v lesbickém dialektu a napsané na Memnonovu sochu v Egyptě). – Dialekt, v němž byly skládány zachované lesbické teritoriální nápisy, je vesměs pozdější a postrádá již mnohé starolesbické rysy.

⁹ Viz CASSIO, ALBIO C. 2005. „I dialetti eolici e la lingua della lirica corale, 13 nn.“ In BERTOLINI, FRANCESCO – GASTI, FABIO [EDS.]. 2005. *Dialetti e lingue letterarie nella Grecia arcaica*. (Pavia, 1–2 aprile 2004). Pavia: Collegio Ghisleri, 13–44.

d/ Základy dórské sborové (chorické) lyriky.

Ale vraťme se k Alkmánovi. Jak již víme, ten pocházel sice z maloasijských Sard, ale časem přesídlil na Peloponnés do Sparty a tam se proslavil jako zakladatel sborové (chorické) lyriky. V jejím rámci se v prostředí převážně dórského Peloponnésu prosadila napříště dórstina jako vedoucí dialekt tohoto odvětví řecké lyriky (z této doby se od Alkmána zachoval rozsáhlý básnický zlomek o cca 100 verších).

Tím se stalo, že zatímco řecká monóická (sólová) lyrika byla výlučně pěstována v aiolském dialektu ostrova Lesbu, pěstování lyriky chorické (sborové) začalo být již od dob Alkmánových pokládáno za záležitost v podstatě dórskou. Alkmánův jazyk opravdu prozrazuje dórské zabarvení peloponnéského typu, třebaže s celou řadou rysů epického jazyka, ale i lesbických i jiných aiolismů (dat. na -οισι, -εσσι, gen. Ὀδυσσῆος, tvary typu παῖσα, φέροισα).

Jsou ovšem badatelé, kteří vidí v jazyce rané řecké poezie hned od začátku spíše náznaky dvou poněkud odlišných jazykových tradic, totiž na jedné straně maloasijské aiolsko-iónské tradice raně epické, resp. monóicko-lyrické, a básnické tradice kontinentální, která se odráží spíše ve výtvorech sborové lyriky, má určité dórské zabarvení a projevuje se např. u Pindara (C. O. Pavese).¹⁰ Vytvářela se v hlavních dórských i dalších centrech evropské pevniny, jako byla v archaickém období zejména Sparta (zmíněný Alkmán), dále Argos, Korint (Arión /původem však rovněž z Methymny na Lesbu; cca 600/), ale i Théby (Pindaros). Převažující dórský nádech „kontinentálního“ básnického jazyka byl doprovázen jednak epickými pozůstatky (výraznějšími u básníků z iónských obcí, jako byli Stésichoros z Himery /7.-6. stol./ nebo Ibykos z Rhégia /2. pol. 6. stol./), jednak jednotlivými aiolismy. U obou sborových lyriků z iónského ostrova Keu, ležícího nedaleko Attiky, totiž u Símónida a Bakchylida (6./5., resp. 1. pol. 5 stol.) zůstává přitom z dórsiny jen několik typicky dórských gramatických rysů (dlouhé -ᾱ místo -η, dále genitiv sing. u mask. 1. dekl. na -ᾱ a genitiv plur. 1. dekl. obecně na -ᾱν), přičemž tu opět přibývá místních iónismů proti obecným epickým rysům. Největší představitel řecké sborové lyriky Pindaros z boiótských Théb (cca 522–431) se naproti tomu zase vrací ve větší míře k dórismům i epickým vlivům, přičemž jeho vlastní boiótský dialekt je v jeho tvorbě málo patrný (několikrát předložka ἐν + 4; předložka πέρω místo περὶ před vokálem; akuz. plur. 2. dekl. na -ος).

Na začátku helénistického období píše umělou dórstinou pastýřské idyly (s epickým i aiolským zabarvením) Theokritos ze Syrákús (1. pol. 3 stol. př. Kr.); srov. i u něho akuz. 2. dekl. na -ος, stažená slovesa na -έω místo na -άω, infinitivy na -εν, 2. os. ind. prez. na -εσ (συχρίσθεις = συκρίσεις).

Theokrita napodobovali i po stránce jazykové búkolikové Bión ze Smyrny a Moschos ze Syrákús (2. stol. př. Kr.).

¹⁰ PAVESE, CARLO O. 1972. *Tradizioni e generi poetici della Grecia arcaica*. Roma: Edizioni dell'Ateneo.

e/ Attické drama

Řecká tragedie vznikala propojením dórských sborových zpěvů a íonské jam-bické (příp. trochejské) poezie, dórská složka však – co se týče jazyka – časem ustupovala do pozadí před tlakem attičtiny a ta se naopak silně prosadila v dialogických partiích. Vedle toho se však v tragediích uplatňovaly i jazykové rysy rané epiky, snad pod vlivem převážně epického obsahu tragedií.

Tento epický vliv se v jazyku tragedií (Aischylos /525/524 – 456/455/, Só-foklés /497/6 – 406/, Eurípidés /480 – 407/6/) projevil zejména v následujících ohledech:

- v neuskutečňování kontrakce vokálů,
- v uskutečnění 3. náhradního dloužení ξένΦος > ξείνος, κόρΦος > κοῦρος,
- v realizaci metrického dloužení (οὐλόμενος),
- v preferenci epických skloňovacích forem (-οιο, -εσσι, ἀνέρες, Ζηνός),
- v preferenci epických zájmených tvarů (ἔμεθεν, σέθεν, ἔθεν, ὕμμε aj.),
- v podržení funkce členu určitého jako vztažného zájmena,
- v zachování některých epických slovesných koncovek a tvarů, jako -μεσθα; srov. dále ἔβαν, ἔμιχθεν, κέκλετο, ἐπιπλόμενος,
- v event. absenci augmentu,
- v zachování některých specifických slov, jako ποτί, ἀτάρ, ῥα, ἠδέ, αἰέν aj.

Naproti tomu dórské zabarvení se v tragediích objevuje téměř pouze v jejich sborových partiích, a omezuje se přitom hlavně na podržení dlouhého prařeckého $\bar{\alpha}$ místo η , na gen. sing. u mask. 1. dekl. na $-\bar{\alpha}ο$, na gen. plur. 1. dekl. na $-\acute{\alpha}ων$, na apokopu předložek ἀνά a παρά a na akuzativní viv ve významu αὐτόν. Jen vý-jimečně se některá dórská slova dostávají i do dialogických partií, např. Ἀθάνᾱ nebo νᾱός = νεός (snad z metrických důvodů).

Stará attická komedie Aristofanova (445 – 380) je psána každodenní attičtinou, občas promíšenou nářečními prvky boiótskými, megarskými, lakónskými v ús-tech jednajících osob, pocházejících z uvedených řeckých obcí. Od ní se jazykově dosti liší o něco starobylejší jazyková forma sicilské dórské frašky Epicharma z Megar (550 – 460) a Sófróna ze Syrákús (cca 450), značně obohacená místním syrákúským nářečím.

f/ Íonská próza hérodotovská

Íonská próza sice existovala již v archaickém období (pěstoval jí Hekataios z Miletu (kolem 500), a zvl. někteří předsokratičtí filosofové, zejména příslušníci tzv. milétské školy, ale je dochována jen ve zlomcích; totéž platí později i o ně- kterých raných sofistech (Prodikos z Kea). V první polovině 5. stol. př. Kr. je íonština prakticky reprezentována „pestrou íonštinou“ Hérodotovou (484 – 430). To je v podstatě autorsky stylizovaná íonština s určitým nádechem starobylosti (např. v lexiku, ale i v tom, že v Hérodotově díle jsou často opomíjeny vokalicke kontrakce) a se zálibou v užívání neobvyklých slov. Mimoto pravděpodobně již od 4. stol. př. Kr. Hérodotovi starověcí vydavatelé neodpovědně zasahovali do textu jeho Historií.

g/ Klasická attická próza

V době Hérodotova života se již v značné míře prosazovala mezi iónskoattickými dialektami attičtina. Za prvního známého attického básníka sice bývá pokládán, jak již víme, Solón, činný na sklonku 7. a na začátku 6. stol., zdaleka však ani on nepsal čistou attičtinou. Attičtina sama nabývá na významu teprve v 2. polovině 6. stol., a zejména pak až po skončení řecko-perských válek (po r. 480). V poezii je nyní doložena hlavně v dialogických partiích attických tragedií a později i komedií (viz výše); attická próza se dostává do popředí spíše až po smrti Hérodotově a rychle potom získává ke konci 5. století př. Kr. vedoucí místo v řeckém dějepisectví, řečnictví, filosofii a lékařství.

Mezi attickými historiky je v závěru 5. stol. př. Kr. na prvním místě zastoupen Thúkýdídés (460–400); ten ovšem ještě píše stylizovanou „starou attičtinou“ (tj. např. s předložkami ξύν, ἐς, případně s iónismy, jako bylo geminované -σσ- anebo ještě neasimilované -ρσ- v τάσσω, θάλασσα, θαρσέω, či s iónským genitivem sing, typu Πυθέω, Τερέω u mužských $\bar{\alpha}$ -kmenů). Následuje Xenofón (430 – cca 355), i ten má některé iónismy, jako σφάζω = σφάττω či ὀρέω = ὀρώ, ale i dórismy, jako λοχᾶγός „setník“ anebo slovesné tvary πέπᾶμαι, παιξοῦνται) a potom autoři píšící víceméně „čistou“ attičtinou, jako Eforos, Theopompos a jiní historikové. Mezi řečníky vynikal nejprve Lýsiás (445–380), později Ísokratés (436–338) a Démostenés (384–322), mezi filosofy pak Platón (427–347) a Aristotelés (384–322).

h/ Odborná próza dórská aj.

Do časového období počínajícího 5. stoletím patří i *Corpus Hippocrateum*, soubor prací lékařského zaměření, který měl svůj počátek u Hippokrata z Kóu (nar. 460); tyto spisy jsou psány většinou dórsky. Dórsky psali o přírodních vědách také pýthagorovci z jihoitalského Krotónu, příp. později z Tarentu (Filoláos, Archytás, Tímaios). V mechanice a fyzice se uplatnil proslulý Archimédés ze Syrákús (287–212).

Dodejme, že mezi historiky se po vzoru Hérodotově používá v dějepisných dílech o orientálních národech často iónština (tak činil Ktésiás z Knidu na přelomu 5. a 4. stol. a o hodně později ve 2. stol. př. Kr. rovněž Arriános). Určitý souběh attičtiny a iónštiny vedl k tomu, že když se začala attičtina prosazovat v helénistické době jako všeobecný interdialekt staré řečtiny, začaly se na sklonku předkřesťanské éry těšit jistému oživení i některé další místní dialekty.

Helénistická koiné a atticistické tendence

Po epochálním vítězství Alexandra Velikého (336–323 př. Kr.) nad Peršany, po ovládnutí celého Blízkého východu makedonskými zbraněmi a po Alexandrově brzké smrti se přes rozpad jeho říše v dílčí království tzv. diadochů rychle na Blízkém východě formovala na řecko-makedonských základech víceméně jednotná helénistická kultura; v jejím rámci se brzy prosadila attičtina jako jednotný

jazyk, zvaný *koiné dialektos* („obecný jazyk“). Nebyla to však čistá attičtina. Některé jevy, výrazně se předtím omezující na attičtinu, nebyly do této koiné převzaty (tak např. tzv. attická 2. deklinace typu $\acute{o}$ νεώς), případně byly nahrazeny obecně řeckými formacemi, zvláště takovými, které byly běžné v iónštině (tak např. máme v koiné φυλάσσω místo φυλάττω anebo ἄρσην místo ἄρρην). Do svého lexika přijala koiné i mnohé latinismy (zvl. z oblasti vojenství, ekonomiky, administrativy, jako *praitóron*, *kolónia*, *dénarion*) nebo naopak náboženské semitismy, jako *amén*, *sabbaton*.

Dodejme však ihned, že na sklonku předkřesťanské éry začal mezi řeckými spisovateli pod vlivem studia klasických attických autorů z 5./4. stol. př. Kr. sílit zájem o klasickou attickou formu staré řečtiny a o její nápodobu v tehdejšímu písemnictví. Iniciátorem tohoto nového proudu, označovaného termínem *atticismus*, byl Dionýsios z Halikarnassu, působící od r. 30 př. Kr. v Římě. Atticistické tendence nabývají výraznou podobu zvl. od doby císaře Hadriána (vládl 117–138 po Kř.) v 1. pol. 2. stol. n. l.; zavádějí se znovu tvary $\sigma\tau$, $\sigma\rho$, nebo předložky $\epsilon\iota\varsigma$, $\xi\acute{\upsilon}\nu$, a tím se jazyk povrchně atticizuje. Umělý jazyk učenců se tak vzdaluje i od běžného hovorů vzdělaných vrstev. Plně nezůstávají stranou atticistických vlivů ani takoví odpůrci atticismu, jako Plútarchos (46–120) nebo Lúkiános (120–180). Tyto tendence se dokonce porůznu objevují i v rané křesťanské literární tvorbě.

A tak se nabízí možnost, že již v této tak dávno minulé době lze dnes shledávat vzdálené počátky následující dlouholeté jazykové řecké diglossie, tj. oné dvojkolejnosti řeckého jazyka, která v 19. a 20. století vyústila až do vzájemného vysloveně konfliktního protikladu pojmů *katharewoussa* (čistá řečtina) $\times$ *dimotiki* (lidový jazyk). Z těchto dvou jazykových forem zvítězila v moderním Řecku oprávněně formace druhá. Ovšem zejména neřečtí obdivovatelé klasické řečtiny se dodnes upřímně těší z toho, že i s pouhou znalostí klasické řečtiny se mohou bez potíží např. začíst do více či méně stručných výtahů z mnoha jinak nedochovaných prozaických děl staré řecké literatury, které uložil byzantský patriarcha Fótios (820–891) do svého díla *Bibliothéké*, příp. že uhodnou bez nesnází, co označuje v tom či onom řeckém městě latinsko-řecké slovní spojení „Institouton maieutikon“ na nápise místní veřejné budovy („Ústav babický“ čili „porodnice“).

A moje srdce klasického filologa staromilecky zaplesalo, když jsem ještě před několika lety spatřil na vlastní oči v athénském trolejbusu výzvu k bezpečnému výstupu z vozidla v podobě čistočisté vazby genitivu absolutního.

BIBLIOGRAFIE

- BARTONĚK, ANTONÍN. 2009. *Dialekty staré řečtiny*. Brno [v tisku].
- BERTOLINI, FRANCESCO – GASTI, FABIO [EDS.]. 2005. *Dialecti e lingue letterarie nella Grecia arcaica*. Pavia: Collegio Ghisleri.
- CASSIO, ALBIO C. 2005. „I dialetti eolici e la lingua della lirica corale.“ In BERTOLINI, FRANCESCO – GASTI, FABIO [EDS.]. *Dialecti e lingue letterarie nella Grecia arcaica*. (Pavia, 1–2 aprile 2004). Pavia: Collegio Ghisleri, 13–44.

- CRIELAARD, JAN P. [EDS.]. 1995. *Homeric Questions: Essays in Philology, Ancient History, and Archaeology, Including the Papers of a Conference Organized by the Netherlands Institute at Athens (15 May 1993)*. Amsterdam: J. C. Gieben, 1–96.
- ERCOLANI, ANDREA. 2006. *Omero: introduzione allo studio dell'epica greca arcaica*. Bari: Carocci.
- LINDEMANN, HANS – FÄRBER, HANS. 2003. *Griechische Grammatik II*, 2. Aufl. Heidelberg: Winter.
- MAIER, FRIEDRICH. 2007. *Hellas, Griechische Grammatik*, 2. Aufl. Bamberg: Buchner.
- MORRIS, IAN – POWELL, BARRY. 1997. *A New Companion to Homer*. Leiden: Brill.
- PARRY, MILMAN. 1971. *The Making of the Homeric Verse*. Oxford: Clarendon Press.
- PAVESE, CARLO, O. 1972. *Tradizioni e generi poetici della Grecia arcaica*. Roma: Edizioni dell'Ateneo.
- RUIJGH, CORNELIS J. 1957. *L'élément achéen dans la langue épique*. Assen: Van Gorcum.
- RUIJGH, CORNELIS J. 1985. „Le mycénien et Homère.“ In MORPURGO, DAVIES A. – DUHOUX, YVES [EDS.]. *Linear: a 1984 survey: Proceedings of the Mycenaean Colloquium of the VIIIth Congress of the International Federation of the Societies of Classical Studies (Dublin, 27 August-1st Sept. 1984)*. Louvain-la-Neuve: Cabay, 143–190.
- RUIJGH, CORNELIS J. 1995. „D'Homère aux origines proto-mycéniennes de la tradition épique.“ In CRIELAARD, JAN P. [EDS.]. *Homeric Questions: Essays in Philology, Ancient History, and Archaeology, Including the Papers of a Conference Organized by the Netherlands Institute at Athens (15 May 1993)*. Amsterdam: J. C. Gieben, 1–96.
- RUIJGH, CORNELIS J. 2000. „La genèse du dialecte homérique.“ *Živa antika*, 50, 213–229.
- WEST, MARTIN L. 1988. „The Rise of Greek Epic.“ *Journal of Hellenic Studies*, 108, 151–172.

RESUMÉ

Vedle 1) starořeckých epichórických (teritoriálních) dialektů, jejichž počet činil v 1. tis. př. Kr. asi 20–25 nářečních útvarů (att., eub., ión.; ark., kyp., pamf.; boiót., thess., lesb.; meg., korint., vých. argol.; fók., lokr., aitol.; achaj., elej., lakón., mess., krét., záp. argol., krét., ostrovní dór. aj.) se odborníci v starořecké dialektologii musejí dále zabývat jednak 2) různými pozdními nadnářečními útvary, jako zejména sicílskou dórskou koiné, aitolskou koiné, achajskou koiné, a zvl. helénistickou iónsko-attickou koiné, která se stala základem byzantské řečtiny a časem i moderního řeckého jazyka, a jednak 3) zvláštní skupinou literárních jazykových útvarů; máme tu na mysli a) homérský jazyk, v postatě iónský, ale se staroachajskými a aiolskými rezidui – jakožto jazyk rané řecké epiky (u Hésioda a v „homérských hymnech“), b) epickou iónštinu elegické a jambické poezie, c) lesbickou aiolštinu jako jazykovou formu monódické lyriky Alkaia a Sapfy, d) peloponéskou dórštinu jako nářeční podobu sborové lyriky, e) attičtinu s dórským zbarvením v klasickém řeckém dramatu, f) „pestrou“ maloasijskou iónštinu historické prózy Hérodotovy, g) attičtinu pokročilé klasické attické prózy i archaicky laděného atticistického literárního hnutí od 2. stol. po Kr., h) ostrovní a koloniální dórštinu prózy medicínské, přírodovědné a matematicko-fyzikální – poslední dvě formace nakonec vesměs uvnitř shora zmíněné helénistické iónsko-attické koiné, uplatňující se zejména v literatuře křesťanské. – Tato třetí oblast starořecké dialektologie je specifickou náplní tohoto příspěvku.